

Сергій СТЕЛЬМАХ

ПОШИРЕННЯ, ЧИСЕЛЬНІСТЬ І БІОТОПНИЙ РОЗПОДІЛ КУНИЦІ ЛІСОВОЇ (*MARTES MARTES L.*) НА РОЗТОЧЧІ

У регіоні Українського Розточчя куниця лісова поширена майже в усіх лісових масивах (крім невеликих за площею, що межують із населеними пунктами) і типах лісу. Загальна чисельність виду близько 300 особин, в середньому — 4,5 ос. на 1000 га лісу. Щільність населення по окремих ділянках коливається у межах 2—8 ос. і залежить від частки старих насаджень із переважанням листяних порід. Помічена адаптація виду до молодих насаджень.

Куниця лісова — один із найцінніших хутрових звірів мисливсько-промислової фауни України. У переважній більшості лісових масивів України, крім Півдня, цей хижак є звичайним представником лісової фауни, що відіграє важливу роль у повноцінному функціонуванні лісових біоценозів.

Особливості поширення лісової куниці в Україні розглянуто в наукових розвідках В. Абельнцева [1,2] і С. Кравченка [6]. Однак дослідженнями цих авторів були охоплені переважно поліські регіони та Карпати. Поширення цього виду в лісостеповій зоні, у тому й на Розточчі, вивчено недостатньо.

С. Кравченко [6] відмічає, що в Україні лісовою куницею найщільніше заселені Карпати: 3—5 особин/1000 га лісу. На Поліссі вона є звичайним видом, однак щільність тут нижча, ніж у Карпатах, і становить 1—2,5 ос./1000 га. Деякі дослідники [1, 4, 5, 7, 9, 10, 11] стверджують, що особливості лісів визначають характер розповсюдження і щільність населення лісової куниці. Залежно від регіону звір надає перевагу тим чи іншим стаціям. Так, на півночі ареалу куниця надає перевагу ялиновим лісам. У південно-тайговій підзоні щільніше населяє ялиново-ялицеві ліси, багаті підліском із листяних порід [5]. У підзоні змішаних лісів вид із більшою щільністю населяє ялинові, листяні та змішані ліси, ніж соснові насадження [7]. У підзоні широколистяних лісів до найкращих стацій лісової куниці належать: у Білорусії — дубово-грабові ліси і вільшняки [10]; в Україні — старі змішані ліси з переважанням твердолистяних порід [1,2]. Натомість на Північному Кавказі цей вид населяє пояс широколистяних лісів із меншою щільністю, ніж високогірні темнохвойні ліси [9]. Пояснюється це конкуренцією з кам'яною куницею (*Martes foina*) — видом, що витісняє лісову з широколистяного пояса [9]. У північно-східній і східній частинах ареалу (Західний Сибір) із

найкращих стадій лісову куницю витісняє соболь (*Martes zibellina*). Тут куниця зустрічається в одноманітних заболочених ялинових і березових лісах [4].

Важливе значення для лісової куниці має віковий склад лісів. Окремі дослідники стверджують, що в північній частині ареалу помітне зниження чисельності виду відбувається тоді, коли частка старих лісів зменшується до 25 відсотків і нижче [5]. Однак у південній частині ареалу, де переважають широколистяні і змішані ліси, поширення лісової куниці має трохи інший характер. Тут звірі живуть з високою щільністю у доволі молодих лісах (зі значно меншим відсотком пристигаючих, стиглих і перестійних насаджень) [1, 2].

Отже, з наведеного вище видно, що в різних частинах ареалу лісова куниця має свої, відмінні екологічні особливості.

Характеристика регіону, матеріал і методика досліджень. Наші дослідження охоплюють відносно невеликий регіон України — Розточчя, який характеризується значною лісистістю (понад 40 відсотків) та великим розмаїттям ландшафтів і типів лісу. Згідно з геоботанічним районуванням України природний регіон Розточчя належить до Європейської широколистяної області Центральноєвропейської провінції Балтійської підпровінції [8]. Представлений він широколистяними, хвойними та змішаними лісами. Основними лісоутворювальними породами тут є сосна звичайна (*Pinus silvestris*), бук лісовий (*Fagus sylvatica*), дуб звичайний (*Quercus robur*); подекуди клен-явір (*Acer pseudoplatanus*), граб звичайний (*Carpinus betulus*), береза бородавчата (*Betula verrucosa*), осика (*Populus tremula*).

Польові дослідження проводилися у зимовий період 2004—2005 років. Головним завданням було дати оцінку стану ресурсів лісової куниці в регіоні та з'ясувати особливості біотопного розподілу виду. Дослідженнями охоплено лісові масиви Старицького і Магерівського військових лісгоспів, Страдчанського навчально-дослідного ліскокомбінату, Рава-Руського держлісгоспу та Яворівського НПП. У роботі використано таксаційні описи і карти насаджень згаданих лісокористувачів. Обліки куниці проведені за методикою І. Жаркова і В. Теплова [3], на пробних площах (ПП). Загалом проведено облік на чотирьох пробних площах по 1000 га кожна (табл.).

ПП №1 Яворівський національний природний парк (НПП), урочище Булава та частково Майданський ліс. Характеризується значним відсотком стиглих і пристигаючих, переважно букових лісів.

ПП №2 Південно-східна частина Шклівського лісництва (Рава-Руський держлісгосп). Переважають середньовікові насадження з достатньо великим відсотком пристигаючих, переважно дубових лісів.

ПП №3 Північна частина Верблянського лісництва Старицького військового лісгоспу. Відмінною ознакою є значна частка захарашених вітровалом ділянок дубово-соснового лісу. Переважають середньовікові і молоді насадження сосни з невеликим відсотком стиглих лісів.

ПП №4 Східна частина Свидницького лісництва (Рава-Руський держлісгосп), а також частина Яворівського міжгосподарського лісгоспу. Переважають молоді насадження, відсоток стиглих, переважно дубових лісів, найнижчий.

Крім того, проведено облік куниці на лінійних маршрутах методом підрахунку слідів [3]. Загальна довжина маршрутів склала 40 км. Маршрутами охоплено всі характерні для регіону типи і вікові групи лісу

Результати й обговорення. Як видно з таблиці, найвища щільність лісової куниці спостерігалася на ПП №1, де відсоток старих насаджень найбільший. Найнижчою вона виявилась на ПП №4 із найменшою часткою пристигаючих, стиглих і перестійних лісостанів. Фактично однаково чисельність куниці була на ПП №2 і ПП №3, при тому, що за відсотком старих насаджень ці площі помітно різняться. Пояснюється це тим, що ПП №3 при достатньо невеликій площі стиглих і перестійних лісів характеризується високим ступенем захаращеності середньовікових насаджень. Зауважимо, що загалом по Яворівському НПП щільність виду на одиницю площі є нижча і становить у середньому 5,1 ос./1000 га, але така висока чисельність помічена лише в тій частині парку, де збереглися у значній кількості старі, переважно букові ліси. У перерахунку (екстраполяції) результатів, отриманих на пробних площах і маршрутах, на всю площу характерних для виду стацій у регіоні (67 тис. га), загальна чисельність виду становить близько 300 ос., або 4,5 ос./1000 га придатних лісових угідь.

Таблиця

Щільність населення лісової куниці, в залежності від вікової структури лісів та домінуючою породою деревостанів

№ ПП	Домінуюча лісоутворювальна порода	Вікові групи лісів (%)				Щільність ос./1000 га
		молодняки	середньовікові	пристигаючі	стигли і перестійні	
1	Бук	16	53	19	12	8
2	Дуб	36	42	16	6	5
3	Сосна	32	51	13	4	5
4	Дуб	45	47	6	2	2

При проведенні обліків як на пробних площах, так і на лінійних маршрутах сліди лісових куниць зустрічали майже в усіх типах і вікових групах лісу. Однак переважна більшість слідів звіра траплялась на ділянках пристигаючого, стиглого і перестійного листяного й змішаного лісу. На другому місці за кількістю слідів молоді змішані культури з участю ялини звичайної (*Picea abies*) та твердолистяних порід. Помічено, що куниця надає перевагу урочищам зі значною кількістю невеликих за площею галявин. Рідше вона зустрічається у молодих монокультурах сосни, дуже рідко заходить у віддалені від суцільних лісових масивів невеликі за площею молоді березняки, значна частина яких зосереджена в межах військового полігону й утворилася унаслідок вторинної сукцесії лісу. Лісова куниця практично не зустрічається у невеликих лісових насадженнях поблизу населених пунктів (сіл, хуторів, присадибних ділянок), де в значній кількості водиться куниця кам'яна (*Martes foina*). Оптимальними стаціями для лісової куниці є масиви лісу з частим чергуванням старих і молодих насаджень та з переважанням листяних порід (щільність тут 8 ос./1000 га). Як показали наші дослідження, неабияке значення для куниці має підлісок. Так, на ділянках пристигаючих, стиглих і перестійних лісів із значним підліском ми зустрічали сліди куниць у три-чотири рази частіше, ніж на тих, де

підлісок був відсутній. Необхідно також відмітити, що лісова куниця тяжіє до захаращених вітровалом ділянок лісу, де є удосталь придатних схованок, а під час багатосніжних зим легше здобувати основний корм (дрібних гризунів).

Під впливом інтенсивної лісогосподарської діяльності в регіоні, відбулися деякі зміни в екології лісової куниці, що їх можна трактувати як прояв адаптації до сильно трансформованих біотопів. Одним із проявів екологічної пластичності виду є його пристосування до сильно омолоджених лісів. Так, на Розточчі крім вирубок головного користування у значних обсягах проводяться вирубки, що пов'язані з веденням лісового господарства, вибірково-санітарні, очищення від захаращень, при яких швидкими темпами відбувається скорочення захаращених вітровалом, багатих на дуплисті дерева ділянок лісу. До того ще додається рекреаційне навантаження на лісові екосистеми, яке постійно зростає. Унаслідок таких дій звірі дедалі частіше влаштовують тимчасові й гніздові кубла в купах хмизу та дров. Так, 3.05.04 у Шклівському лісництві нами був знайдений виводок лісової куниці в купі хмизу. Виводки лісових куниць знаходили навіть у штучних дуплянках, виготовлених для птахів (усні повідомлення працівників лісової охорони). Причиною того є недостатня кількість придатних для гніздування виду дуплистих дерев.

Висновки. Результати проведених досліджень переконливо свідчать, що куниця лісова поширена в усіх великих лісових масивах регіону і зустрічається у різноманітних типах лісу. Однак щільність населення виду в різних типах і вікових групах лісу є нерівномірна і коливається в межах 2—8 ос./1000 га. Найвища щільність помічена в урочищах, де збереглася значна частка (більше 10 відсотків) стиглих і перестійних лісів. У масивах із незначним відсотком чи повною відсутністю старих насаджень чисельність лісової куниці не перевищує 2 ос./1000 га лісу. В окремих лісових масивах (урочищах) чисельність зберігається на достатньо високому рівні за рахунок наявності в них великої кількості захаращених ділянок середньовікового, а також молодого лісу.

За нашими оцінками, чисельність лісової куниці в українській частині Розточчя становить близько 300 ос. (4,5 ос./1000 га лісу), що свідчить про нормальний стан популяції виду в регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абеленцев В. І.* Куницеві // Фауна України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1968. — Т. 1, вип. 3. — 279 с.
2. *Абеленцев В. И.* Лесная куница: Украина и Молдавия // Соболев, куницы, харза. — Наука, 1973. — С. 186—193.
3. *Асписов Д. И., Граков Н. Н., Морозов В. Ф.* Куница и ее промысел. — М.: Экономика, 1967. — 83 с.
4. *Бакеев Ю. Н., Бакеев Н. Н.* Лесная куница: Урал и Западная Сибирь // Соболев, куницы, харза. — Наука, 1973. — С. 172—186.
5. *Граков Н. Н.* Лесная куница. М.: Наука, 1981. — 110 с.

6. *Кравченко С. Б.* Распределение и размещение лесной и каменной куниц на Украине // Биология и промысел охотничьих животных. — Пермь, 1983. — С. 46—50.

7. *Мальджунайте С. А.* Факторы, влияющие на распространение промысловых видов куницеобразных в Литовской ССР // Вопросы экологии. — М.: Высш. шк., 1962. — Т. 6. — С. 93—94.

8. *Природа* Украинской ССР. Растительный мир. — К.: Наук. думка, 1985. — 208 с.

9. *Рябов Л. С.* Кавказская лесная и каменная куницы в Краснодарском крае // Тр. Кавказск. Запов. — 1959. - вип. 5. — С. 62-94.

10. *Сержанин Ю. И.* Лесная куница: Белоруссия // Соболь, куницы, харза. — Наука, 1973. — С. 155—158.

SUMMARY

Sergiy STELMACH

THE DISTRIBUTION, NUMBER AND HABITAT PREFERENCES OF THE MARTEN (*MARTES MARTES L.*) IN UKRAINIAN ROZTOCHYA

In the Ukrainian Roztochya region the Marten inhabits practically all forest tracts (except too small) and all forest types. The total number of the species amounts nearly 300 pairs, the average population density — 4.5 individuals per 1000 ha. For separate tracts Marten's population density varies among 2 — 8 individuals per 1000 ha and depends on the percentage of the old hardwood trees. The adaptations for decreasing the average age of trees are also considered.